

ЕЗИКОЗНАНИЕ

LINGUISTICS

ТРАКИТЕ И ПИСМЕНОСТТА

Мирена СЛАВОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

E-mail: mirena.slavova@uni-sofia.bg

THE THRACIANS AND THE WRITING

Mirena SLAVOVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

E-mail: mirena.slavova@uni-sofia.bg

ABSTRACT: The article offers a summary and analysis of the available texts written in the Thracian language, which became especially necessary after the breakthrough finding in 1988 of new written monuments in Thracian in the settlement of Zone on the Aegean coast in Greece.

Contrary to popular belief that the Thracians were an illiterate people, it can be concluded that by the 4th century BC there were three centers of writing activity in the Thracian lands: Northeastern Bulgaria (the inscription from the village of Kjolmen), the Upper Thracian plain (the inscription on the ring from the village of Ezerovo and the inscriptions on artifacts from the mounds of Duvanlii), and the Aegean coast (inscriptions from the settlements of Zone and Maroneia and from the island of Samothrace).

The author examines the written evidence of the Thracian language in the context of the neighboring Greek alphabets and concludes that the existence of a local alphabet used by the Thracian population before the arrival of the Greek colonists on the Aegean coast can be postulated. Another focus of the paper is related to understanding the reasons for the gradual demise of the practice of writing in the Thracian language in the context of the emergence of the Greek local alphabets and the cultural and political reality of contacts with the Greek-speaking population and education, without neglecting the sociolinguistic aspects of the problem.

KEYWORDS: Thracian language, writing, ancient Greek alphabets, languages-in-contact

Научните открития и изследванията от последните десетилетия налагат ревизия на широко разпространеното схващане, че траките са безписмен народ. С настоящите редове ще се опитам да хвърля повече светлина върху този проблем, чието осмисляне изисква интердисциплинарен подход – и заради отдалечеността във времето на разглежданото явление, което налага работа с археологически находки и артефакти и с писмени извори на отмерили езици, и заради необходимостта то да се постави в широкия контекст на култури и езици в контакт, без да се пренебрегва и социолингвистичният подход при изучаването му. Тракийският език, който обикновено се нарича реликтен език¹, тъй като го изучаваме и възстановяваме по оскъдни ономастични данни и глоси, запазени в старогръцки и латински текстове, притежава обаче и собствено тракийски текстове. Тъкмо тяхната характеристика е обект на изложението по-долу, в което се търсят отговори на въпроса как и на каква азбука те са записани, от една страна, а от друга – как възникват и доколко „оживяват“ в конгломерата от култури и езици на Източното Средиземноморие. Въпросът стана особено актуален, след като през 1988 г. на 22 км западно от Александруполис бе разкрит храм на Аполон в Зоне (дн. Месимврия), в който бяха намерени надписи на тракийски език.

Храмът се намира в античното селище Зоне, днес Месимврия, разположено на егейското крайбрежие срещу о. Самотраки. Съвременното си име то дължи на античната егейска Месамбрия, – колония на Самотраки, създадена в кр. на VII– нач. на VI в. пр.н.е. До 30-те години на XX век селището е носело турското име Шаплъ дере. В процеса на археологическите

¹ Обобщение на характеристиките на тракийския език и на постиженията на съвременното тракийско езикознание вж. последно у Янакиева, 2018.

разкопки, които текат от 1966 г. насам, се идентифицира като Зоне, друга колония на Самотраки, поради което археологическият обект е известен с две имена – Месамбрия-Зоне. Античното поселение процъфтява през V – IV в. пр. н.е., а запада през елинистическата и римската епоха, вероятно поради отдалечеността си от важните вътрешни сухопътни артерии като например Via Egnatia². Разкрити са крепостната стена, улици, частни жилища, светилище на Деметра, храм на Аполон, некропол. По време на Първата световна война последният е бил обект на археологически интерес от страна на българите с последвала публикация на Гаврил Кацаров (Kazarov, 1918). В нея авторът съобщава за два надгробни надписа на гръцки език, които сега се съхраняват в Националния археологически институт с музей в София – Ῥόδη Μητροδότο (IthrAeg, № 416) и Μαλανδρία [Σ]ατύρου (IThrAeg, № 422). Заедно с тях публикуваните в Корпуса от Егейска Тракия гръцки лапидарни надписи от Месамбрия-Зоне стават 33, като най-ранните датират от IV в. пр.н.е. От тях от некропола произхождат 25 гръцки надписа, от които две надгробия от IV в. имат известен тракийски „аромат“: IThrAeg, №415 Ὀρφεὺς Κιληβύζο и IthrAeg, №427 – [Μέ(?)]νανδρος ΟΤΡΕΓΓΕΔΕΝΑΣΕΔ[— —]. Макар и оскъдни, тези два надписа показват, че въпросната територия е била контактна зона на съжителство на траки и гърци по егейското крайбрежие, което новооткритите графити и каменни надписи от това селище красноречиво и обилно осветляват. Те са намерени в и около храма на Аполон, разкопан през 1988 г. от Поликсени Цацопулу. Находките са издадени в специален том (Цацопулу и др., 2015). В и около храма са открити фрагменти от чернофирнисова или чернофигурна керамика от VI – IV в. пр.н.е., с част от които е заравнен подът на храма при възстановяването му през IV в.

Надписите върху керамичните фрагменти са 291 и са преобладаващо графити, нанесени са с надраскване след изпичането на съдовете, с изключение на №291, чието графито е изписано преди изпичането. Осем надписа са изрисувани преди изпичането и представляват дипинти – № 190 и 196 с гръцки текст, а от останалите шест са запазени по една-две букви – №197, 198, 199, 200, 201, 202. Що се отнася до лапидарните надписи, те датират от V – IV в., разполагаме с пет малки фрагмента от надписи на тракийски върху камък и с една счупена на две в горната си част каменна плоча, съдържаща последните четири реда на почетен старогръцки декрет, под който с по-малки букви е гравирен 19-редов текст на официален надпис на тракийски език. Открити е и един гръцки посветителен надпис и два фрагмента от гръцки официални надписи. Най-многобройни са графитите. От тях само 31 са на гръцки, а 24 съдържат една буква или комплекс от две-три букви, за които не може категорично да се определи от кой език са. Останалите 236 са на тракийски, но от тях 33 съдържат по няколко букви, които остават неясни. Така всъщност корпусът от тракийски надписи върху керамични фрагменти, които могат да станат обект на езиков анализ, обхваща 203 графита. От тях 122 са изписани ретроградно от дясно наляво, а останалите 81 са с посока от ляво надясно. Що се отнася до гръцките графити, всичките 31 гръцки надписа са изписани в посока от ляво надясно.

Най-много надписи на тракийски език има в ранния VI в. пр. н.е., след което броят им постепенно намалява с налагането на гръцката писмена практика. Корпусът на графитите и лапидарните надписи в гореспомнатия том е подготвен от Клод Брикс и Антигони Журнази. Лингвистичния анализ на тракийските надписи дължим на Клод Брикс. Още през 2006 г. той изнася доклад пред Френската академия за надписи и изящна словесност (Brixhe, 2006), в който разглежда един от малкото изцяло запазени графити от Зоне – №5, както и с отношението му към известните досега тракийски надписи от Самотраки. В тома от 2015 г. той анализира вече всички графити и лапидарни надписи в специалната глава „Език и писменост“, последвана от каталог, индекс и рисунки на графитите, към които са прибавени снимки на лапидарните фрагменти и надписи. Графитите от Зоне представляват кратки посветителни надписи на Аполон, което позволява заради формулния характер на подобен тип антични надписи (име на божеството и епитет в дателен падеж – Αβόλο Υεσο, име на посветител в именителен падеж и сказуемо в 3 л. ед.ч.) да се извлече надеждна езикова информация. Те обаче са върху чирепи, поради което от надписите са запазени малки части, отделни букви или буквени комплекси. Това ограничава възможностите за изследване. Що се отнася до лапидарните паметници, интерес представлява камъкът с два текста – на старогръцки и на тракийски език, който е счупен на две. От гръцкия

² Повече за археологическите проучвания и античните свидетелства за Зоне вж. у Parissaki, 2018, p. 14 – 15 с посочена литература в бел. 5.

текст в горната му част са останали последните четири реда от почетен декрет, изписан с букви, различни от тези на тракийския надпис по-долу, от който са запазени 19 реда. В горната си част камъкът е отчупен отдясно, а в долната – от двете страни. Можем да спекулираме, че в тракийския текст има превод на четирите реда гръцки, но е възможно камъкът да е бил използван и вторично. Графитите от Зоне хвърлят нова светлина върху проблема за писмото, което траките използват, и неговото място в писмената традиция на Балканите в древността. С тях находките на надписи на тракийски език оформят в географски план няколко центъра на писмовна дейност на тракийски език:

1. С откриването на надписа от с. Кьолмен (Шуменско) през 1965 г. се появява писмен лапидарен паметник на неизвестен език от VII – VI в. пр.н.е., само век и половина по-късен от първите старогръцки надписи, който – поради местонамирането си в Североизточна България и в границите на античното тракоезично землище – се приема за тракийски (Beševliev, 1965).

2. Въз основа на археологическите находки в Горнотракийската низина се обособява втори център с по-късни надписи на тракийски език от V век – те са изписани върху четири сребърни съда, една червенофигурна хидрия и върху два златни пръстена – единият от гробния инвентар на могилия некропол при с. Дуванлии, Пловдивско, разкопан в началото на 30-те години на миналия век (Велков, 1930–1931; Филов, Велков, Миков, 1934), а другият – от погребение при с. Езерово, Първомайско, разкрито през 1912 г. (Филов, 1912–1913).

3. Третият център, произвеждащ надписи на тракийски език, при това с най-дълготрайна писмена традиция (от VI до IV век пр.н.е.), е Егейска Тракия с три локализиращи досега огнища на тракийска писмовна активност:

- a) Месамбрия-Зоне;
- b) Мароней на 23 км западно от Зоне (IThrAeg №369, 376, 377);
- c) о. Самотраки с двете си светилища – на Великите богове (на крайбрежието) и на Артемида-Бендида (във вътрешността на острова).

Както знаем, появата и обособяването на гръцката азбука от северносемитския ѝ прототип датира от втората половина на VIII в. пр.н.е. Към това време се отнасят и най-ранните засега старогръцки надписи – върху Дипилонското ойнохое от Атина и Несторовата чаша от о. Питекуса (дн. о. Исхия в Неаполитанския залив). Хипотезата за едно място на възникване на един-единствен гръцки архетипен модел от северносемитската азбука отдавна е отстъпила пред по-динамичния модел на рецепция, предполагащ, от една страна, повече азбуки архетипи, които се превръщат в нови трансмисионни центрове, а от друга – адаптация на графемите спрямо фонетичния инвентар на съответния диалект или език, както е в случая със старофригийски (Jeffery, 1963, p. 374).

Къде се намира писмото на тракийските надписи в тази сложна картина?

Нека се вгледаме в най-стария тракийски надпис от с. Кьолмен (Обр. 1 от *Приложение*). След първата публикация на надписа (Beševliev, 1965) са правени множество опити за разчитане на текста³ с идентифициране на различен брой букви с различна форма, различни разделителни знаци, различни начало, край и посока на надписа и разбира се, с различно съдържание. Датирването на гробния инвентар (Дремсизова-Нелчинова, 1970) и вероятната вторична употреба на плочата предполагат по-ранна дата на гравироване, още в края на VII – началото на VI в. Тази по-ранна дата се подкрепя убедително както от ретроградното изписване на текста от дясно наляво по подобие на практиката в семитските езици, така и от архаичната форма на буквите, които показват твърде голяма близост с тези в северносемитския прототип. Особено показателна е шестхастната сигма и т.нар. серпентинна йота, неточно идентифицирана от досегашните изследователите като дзета, която е пряка заемка от семитската азбука.

Що се отнася до о. Самотраки, съгласно античните извори той е населен от тракийското племе саи и впоследствие е колонизиран през първата половина на VI в. от гръцки преселници от о. Самос, откъдето идва и името му. На Диодор Сицилийски (D.S. 5.47.3) дължим ценното свидетелство, че автохтонното население пази езика си като *lingua saea* в религиозния култ. Археологическите разкопки на острова досега са установили две култови места – Светилището

³ Последно в Dimitrov, 2009, p. 3 – 13.

на Великите богове - югозападно от античния крайбрежен град на острова, и Светилище на Артемида-Бендида - южно от него във вътрешността му.

В Светилището на Великите богове, където разкопките започват през 1951 г., са намерени 75 графита върху фрагменти от глинени съдове, дарове за боговете, датирани между 550 и 400 г. пр.н.е., писани ретроградно от дясно наляво и от ляво надясно (Обр. 2 от *Приложение*), и лапидарен надпис от V – IV в. на тракийски език (Обр. 3 от *Приложение*), както и гръцки графити от средата на V в. пр.н.е. (Lehmann, 1955, Lehmann, 1960, Fraser, 1960, p. 120 – 121). Новодошлото гръцко население по всяка вероятност е заимствало култа от местните траки и неслучайно разкопвачът и първи издател на графитите, Карл Леман, се пита дали надписите са дело само на предгръцкото население, или, след като е престанал да бъде жив език през 5. в. пр.н.е., тракийският е останал език на религиозния култ и е бил използван както от местното, така и от гръцкото население като сакрален език, подобно на латински в католическата църква (Lehmann, 1955, p. 95). Второто светилище, където се провеждат разкопки от 1993 г., е предоставило три тракийски графита от VI в. пр.н.е., които макар и малобройни, представляват ценен *comparandum* (Мацас, 2004; Brixhe, 2006).

При сравняване на публикуваните графити от двете светилища прави впечатление, че формите на буквите в графитите от светилището на Артемида-Бендида във вътрешността на острова са по-архаични и по-близки до семитския оригинал, отколкото тези в светилището на Великите богове на брега. Надписите от светилището на Артемида-Бендида показват по-архаичната серпентинна йота, каквата няма в гръцките азбуки от този географски ареал, а също по-стари форми на <Y>, <N>, <K> и <Λ>. Освен това може да се установи, че буквите в това светилище от вътрешността на острова са сходни с тези от храма на Аполон в Зоне на континенталния бряг (Обр. 4 от *Приложение*) – идентична е например не само серпентинната йота , която е налице и в *Кьолменския надпис*, но и архаичната форма на юpsilon (и).

Следователно в Егейска Тракия – в светилището на Артемида-Бендида във вътрешността на о. Самотраки и отсреща, в храма на Аполон на континенталния бряг в Зоне, както и в Кьолмен, е използвана по-архаична предколониална азбука. Тя стои по-близо до северносемитския прототип и се отличава с липса на някои графемни и специфична фонетична стойност на други, което е отразявало спецификата на тракийския език.

Същевременно графитите от Зоне показват общи черти с някои от регионалните гръцки азбуки – знакът за бета е като този в пароската азбука, но се среща и нормална бета , т.е. очевидно тук са се контаминирали старата и новодонесената от гръцките колонизатори графична система, в резултат на което е възникнал своеобразен биграфизъм (Brixhe, 2006, p. 127). Трябва да уточним и факта, че в новооткритите лапидарни надписи на тракийски език от Зоне, които са по-късни и датират от V – IV в. пр.н.е, са налице буквите <Φ>, <Θ>, <Ω>, за разлика от по-ранните надписи върху съдове, където тези въведени на гръцка почва букви липсват.

Ако сравним писмото в надписите от Зоне и Самотраки с източнойонийските азбуки (особено с тази на о. Самос, колонизаторът на о. Самотраки) и с азбуките на близките до Самотраки северни и централни егейски острови (о. Тасос, колонизиран от паросците, и самия о. Парос), които са могли да окажат влияние върху писмовната практика на местното население, ще установим, че в архаичните надписи на тракийски език преди V в. пр.н.е.:

✓ няма омега за разлика от източнойонийските азбуки и азбуките на о. Тасос и о. Парос, които имат <Ω> за /o/;

✓ има зигзаговидна йота , каквата няма в тези азбуки;

✓ формата на юpsilon е по-архаична и близка до семитската в сравнение с въпросните азбуки .

✓ има полукръгла бета , както в пароската и тасоската азбука;

✓ няма графемни <X>, <Φ> и <Θ> за аспирираните експлозивни /kh/, /ph/, /th/;

✓ има знак , който по всяка вероятност поради гореспомнатата причина и съгласно предположението на Брикс не е за /kh/, както е в западните гръцки азбуки, а за /ks/.

Очевидно през ранните VII – VI в. пр.н.е. както *Кьолменският надпис*, така и графитите от Самотраки и Зоне са написани на предколониални локални азбуки, отличаващи се от донесените от гръцките колонизатори с по-голямо сходство до семитския прототип, липса на някои графемни и специфична фонетична стойност на други, което е отразявало спецификата на тракийския език. Тук е мястото да изтъкнем и факта, че в разгледаните досега два района на писмовна активност вероятно става дума за различни локални варианти/диалекти на самия тракийски език.

Както показват два по-късни фрагментарни лапидарни надписа от Мароней (IThrAeg, №376 и 427)⁴, а също стелата от Самотраки и трите лапидарни надписа от Зоне (Brixhe, 2006, p. 124), традицията да се пише на тракийски език продължава до IV в. пр.н.е. както в сферата на религиозно-сакралната и погребалната практика, така и за записване на официални документи, засягащи отношенията между траки и гърци, тъй като лапидарните каталози, почетните декрети и договорите е трябвало да се виждат от представителите и на двете общности, изписани на родния им език. След укрепването в района на гръцките колонии от VI век пр.н.е. наметне обаче гръцката полисна организация постепенно и безапелационно налага гръцкия език и азбука както в общия култ, който почитат, така и в общественния живот.

С погребалния култ и с религиозните обичаи са свързани и тракийските надписи от V в. пр.н.е., намерени в Горнотракийската низина в могилиян некропол при с. Дуванлии и в погребение при с. Езерово. Енигматичният надпис върху златния пръстен от Езерово (Обр. 5 от *Приложение*) със своите 61 букви върху подвижна елипсоидна плочка, закрепена на ос, е дал храна на въображението, комбинаторното мислене и етимологическите догадки на десетки изследователи, докато дуванлийските надписи поради своята краткост и четивност предизвикват по-малко колебания в интерпретацията – гравираният ΔΑΔΑΛΕΜΕ върху четири сребърни съда от Башова могила и ΣΚΥΘΟΔΟΚΟ върху златния пръстен от Голямата могила (Обр. 6 от *Приложение*) очевидно са имената на покойните им собственици и само надписът върху златния пръстен от Арабаджийската могила, който е и по-дълъг, а и по-лошо запазен, не е ясен. Буквите на тези надписи са вече с типичната за края на архаичната епоха по-обработена форма, каквато те имат и в гръцката азбука, но поради краткостта на текстовете е неправомерно да правим някакви окончателни заключения относно спецификата на писмото.

Тази група надписи се отличава с една особеност, която ще бележи писмовната практика на траките и в следващия IV в. пр.н.е. – гравираният на надписи върху сребърни и златни съдове, което не е типично за гръцката култура. Тази практика със сигурност съчетава в себе си характерното за архаичните надписи от Източното Средиземноморие обозначаване на собственост с влиянието на иранското изкуство на Ахеменидска Персия върху материала, формите и художествената украса на тези съдове, като същевременно ги обвързва и с тяхното предназначение. Не е случаен фактът, че персийското военно-политическо присъствие в Тракия от 513 докъм 465 г. пр.н.е. повлиява вкуса на формиращата се тракийска аристокрация. Владетелите на възникналото през първата половина на V в. Одриско царство в кратковременната си история до завладяването на Тракия от Филип Македонски, такива, каквито ги познаваме от понякога словоохотливите разкази на античните автори, споделят същите управленско-династични практики на събиране на данъци от поданиците, на угощения, ритуално хранене и разменяне на дарове. Надписването на скъпоценни съдове е елемент тъкмо от такава аристократична царска култура, чужда на гърците. Затова и много съдове от съкровищата, откривани в земите на траките, носят надписи както за собственост, така и вероятно за платени данъци или дарове, ако съдим по тракийските имена или кратките фрази с тракийски имена на гръцки език, нанесени с точки върху сребърните съдове от Рогозенското съкровище (Обр. 7 от *Приложение*), датирано в началото на IV в., върху фиалите от Могилянската могила, Александрово, Браничево и Аджигол и ритоните от Борово.

Но одриските царе и парадинасти, веднъж въвели своето царство в политическата орбита на Атина от средата на V в. и намирайки се в непосредствена близост до гръцките колонии на егейския бряг и проливите, започват да използват писмено не друг, а гръцкия език както в международните си контакти, така и за да осъществяват отчетността в своята хазна (надписите

⁴ Първият е триреден, определен от издателите като надпис от неясен тип, а вторият – надгробен, съдържащ гръцко собствено име, следвано от 14-буквена поредица, неразчитаема на гръцки.

от Рогозенското съкровище). Старогръцкият език е международен и това проличава още в легендите на гръцки език на ранните монети от VI в. пр.н.е. на тракийските племена на едоните, дероните и ореските, обитаващи егейския бряг. В това отношение е показателен и забележителният лапидарен надпис на йонийски диалект от началото на IV в. пр.н.е. от Ветрен, уреждащ търговскоправните отношения на тържището Пистирос в територията на цар Котис с контрагенти от егейските гръцки полиси Аполония, Мароней и Тасос (Velkov, Domaradzka, 1994). Писането на гръцки език става задължително за официалната комуникация особено след македонската експанзия в Тракия във втората половина на IV в. пр.н.е. Така за канцеларията на Севт III няма нищо по-естествено да редактира документите, които излизат от нея, на гръцки, и то на грамотен гръцки език, на какъвто е написан известният надпис от Севтопол.

Разбира се, налице са различни регистри на писмено владение на гръцкия език сред тракийското население през този и следващите векове до идването на римляните на Балканите и след установяването на римски провинции тук, както може да се съди от стотиците посветителни и надгробни надписи, намерени в българските земи. Един от последните тракийски царе от сапейската династия например – Котис, убит през 19 г. от н.е., дори е спечелил възхищението на Овидий (Ov. Ex Ponto 2.9) заради цивилизоваността и поетическата дарба, с която пишел стихове, по всяка вероятност на гръцки. Друга част от населението, с нисък социален статус, необразована или далеч от нововъзникналите елинистически поселения като Филипопол, Берое, Севтопол и Кабиле, не познава гръцкото писмо, не го използва или, ако го прави, го прилага несръчно и с грешки⁵. Тракийският език обаче продължава да се говори, макар и без да е фиксиран писмено, чак до Късната античност. И ако трябва да вярваме на античните извори, вероятно само настоятелният императив на християнската религия и волята ѝ за въвеждане на езичниците в лоното на църквата са станали причина за превода на свещените християнски текстове на тракийски език⁶.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Бешевлиев, В. (1965)** Проучвания върху личните имена у траките. София. (*Besheliev, V. Prouchvania varhu lichnite imena u trakite. Sofia.*)
- Велков, Ив. (1930–1931)** Могилни гробни находки от Дуванлий. // *Известия на Българския археологически институт*, VI, с. 1 – 44. (*Velkov, Iv. Mogilni grobni nahodki ot Duvanlij. // Izvestia na Balgarskia arheologicheski institut, VI, s. 1 – 44.*)
- Дремсизова-Нелчинова, Цв. (1970)** Тракийски могилини погребения край с. Кьолмен, Шуменски окръг. // *Известия на Археологическия институт*, XXXII, с. 207–229. (*Dremsizova-Nelchinova, Ts. Trakiiskite mogilni pogrebenia kraj s. Kjolmen, Shumenski okrag // Izvestia na Arheologicheskia institut XXXII, s. 207–229.*)
- Мацас, Д. (2004)** Μάτσας, Δ. Η Σαμοθράκη στην πρόιμη εποχή του σιδήρου. – In: Σταμπολίδης, Ν. Χρ., Α. Γιαννικούρη (Επιμέλ.). Το Αιγαίο στην πρόιμη εποχή του σιδήρου: Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου. Ρόδος, 1–4 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα, σ. 227–257. (*Matsas, D. I Samothraki stin proimi epochi tou sidirou. – In: Stampolidis, N. Chr., A. Yannikouri (eds.) To Egeo stin proimi epochi tou sidirou: Praktika tou Diethnous Simposiou. Rodos, 1–4 Noemvriou 2002. Athina, s. 227–257.*)
- Филов, Б. (1912–1913)** Златен пръстен с тракийски надпис. // *Известия на Българското археологическо дружество*, III, с. 202 – 223. (*Filov, B. Zlaten prasten s trakijski nadpis. // Izvestia na Balgarskoto arheologicheshko druzhestvo, III, s. 202 – 223.*)
- Филов, Б. (1934)** Надгробните могили при Дуванлий в Пловдивско. София. (*Filov, B. Nadgrobните mogili pri Duvanlij v Plovdivsko. Sofia.*)

⁵ Вероятно за такива траки през II век от н.е. Клавдий Елиан казва в съчинението си „Шарени истории“: „Разказват, че сред старите траки никой не познавал буквите. Всъщност всички варвари, които живеят в Европа, са смятали, че е изключително срамно да си служат с букви“ (Ael. V.H. 8.6.).

⁶ Срв. например сведението на Theodorus Petrensis, Vita Sancti Theodosii (536 г.), че бесите се молят на всемогъщия бог на своя език (κατὰ τὴν οἰκείαν γλῶσσαν γένος Βεσσῶν τῷ ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς ἀποδίδωσιν), което предполага наличие на литургични и свещени книги. Вж. за античните извори по този въпрос повече у Бешевлиев, 1965, с. 62.

- Цацопулу-Калуди, П. и др. (2015)** Τσατσοπούλου-Καλούδη, Π., Cl. Brixhe, Χ. Παρδαλίδου, Σ. Ηλιουπούλου, Κ. Καλούδης, Μ. Γαλάνη-Κρίκου, Α. Ζουρνατζή, Π. Τσέλεκας, Ρ. Βερεπουλίδου, Δ. Νικολαΐδου. Αρχαία Ζώνη Ι. Το Ιερό του Απόλλωνα. Κομοτηνή. (Tsatsopoulou-Kaloudi, P., Cl. Brixhe, Ch. Pardalidou, S. Plioupoulou, K. Kaloudis, M. Galani-Krikou, A. Zournatzi, P. Tselekas, P. Verepoulidou, D. Nikolaidou. Archea Zoni I. To Iero tou Apolona. Komotini.)
- Янакиева, Св. (2018)** The Thracian Language. // *Orpheus* 25. Sofia, p. 26 – 68.
- Beševliev, V. (1965)** Inschrift in unbekannter Sprache aus Nordbulgarien. // *Glotta*, 43. B., 3/4, S. 317–322.
- Brixhe, Cl. (2006)** Zônè et Samothrace : lucurs sur la langue thrace et nouveau chapitre de la grammaire comparée? // *Comptes rendus des séances de l'Académie des belles lettres et des inscriptions*. 150e année, №1, p. 121–146.
- Dimitrov, P. A. (2009)** Thracian Language and Greek and Thracian Epigraphy. Newcastle upon Tyne. Cambridge Scholars Publishing.
- Fraser, P. M. (1960)** Samothrace: Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts of New York University. Vol. 2, Part I: The Inscriptions on Stone.
- IThrAeg (2005)** Λουκοπούλου, Λ., Α. Ζουρνατζή, Μ.-Γ. Παρισάκη, Σ. Ψωμά. Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου: μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου (Νομοί Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου). Εθνικόν Ίδρυμα Ερευνών. Κέντρον Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητος. Αθήνα. (Loukopoulou, L., A. Zournatzi, M.-G. Parissaki, S. Psoma. Epigrafes tis Thrakis tou Egeou: metaxi ton potamon Nestou ke Evrou (Nomi Xanthis, Rodopis ke Evrou), Ethnikon Idrima Erevnon. Kentron Elinikis ke Romaikis Archeotitos. Athina.)
- Jeffery, L. H. (1963)** The Local Scripts of Archaic Greece. Oxford.
- Kazarov, G. (1918)** Zur Archäologie Thrakiens. // *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts / Archäologischer Anzeiger* 33, 3–64.
- Lehmann, K. (1955)** Documents of the Samothracian Language. // *Hesperia*, 24, 2, p. 93–100.
- Lehmann, K. (1960)** Samothrace: Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts of New York University. Vol. 2, Part I: The Inscriptions on Ceramics and Minor Objects.
- Parissaki, M.-G. (2018)** In Search of Territories in Southwestern Thrace: The Peraia of Samothrace, the Strategy of Korpilike and the Civitas of Traianopolis. // *Bulletin of the National Archaeological Institute* № 44. Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference “Cities, Territories and Identities” (Plovdiv, 3rd – 7th October 2016), p. 13–20.
- Velkov, V., Domaradzka, L. (1994)** Kotys et emporion Pistiros en Thrace. // *Bulletin de correspondance hellénique*, 118, 1, p. 1–15

ПРИЛОЖЕНИЕ

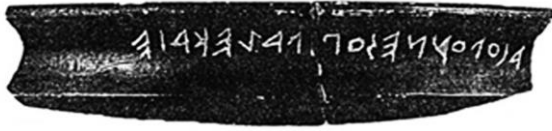

Обр. 1. Надпис на тракийски език от с. Кьолмен, Шуменско (по Димитров 2009)

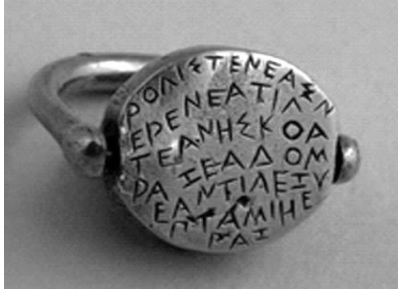
Обр. 2. Графито от Светилището на Великите богове на о. Самотраки (по Lehmann, 1955)

Обр. 4. Графито от Зоне (по Вгiхе 2006)

Обр. 3. Надпис на тракийски език от о. Самотраки (по Lehmann 1955)

Обр. 5. Златен пръстен с надпис на тракийски език от с. Езерово, Провадийско (<http://collections.cl.bas.bg/EU/LH-Exhibit/P1840.html>)

Обр. 7. Надпис на гръцки език върху съд от Рогозенското съкровище
http://admin-museum.nbu.bg/images/rubriki_items_img/small/201003101257747.jpg

Обр. 6. Каничка, ритон и златен пръстен от могилия некропол при с. Дуванлии, Пловдивско (с любезното съдействие на РИМ – Пловдив)